

Ana Vasung

Višeznačni bugarski i hrvatski priložni frazemi s prostornim i vremenskim značenjem¹

Uvod

Kategorije prostora i vremena univerzalne su kategorije koje se u jeziku izražavaju na različite načine. Te su kategorije čvrsto povezane jer se često jedna izražava drugom, a obje se određuju u odnosu prema čovjeku i često iskazuju njegovim kretanjem.

U povijesti promišljanja o prostoru i vremenu njihova je povezanost potvrđena u teoriji relativnosti. Naime, Aristotel i Newton vjerovali su u apsolutno vrijeme, potpuno nezavisno i odvojeno od prostora, ali se u teoriji relativnosti ta slika mijenja: prostor i vrijeme postaju dinamičke veličine, utječu jedna na drugu, ali i na njih utječe sve što se zbiva u svemiru (Hawking, 1996: 47). Ruđer Bošković (1956: 84), čija se promišljanja o prostoru i vremenu smatraju pretečom Einsteinove teorije, smatra da su te dvije kategorije načini postojanja stvari koje nužno moramo prihvatiti. One su, dakle, egzistencijalne naravi i prihvaćamo ih kao gotove i neupitne činjenice odnosno kao *datosti* jer sve što se zbiva, odvija se u nekom vremenu i u nekom prostoru.² Silvija Boteva (2009: 36) navodi trinom *ja – ovdje – sada* koji s antropološkog aspekta rezimira vezu *čovjek – prostor – vrijeme*, a kojom se svijet predstavlja kao stabilan u prostoru, ali dinamičan i promjenjiv u vremenu.

O preklapanju dviju kategorija svjedoče leksemi koji imaju i prostorno i vremensko značenje. Predrag Piper u knjizi *Jezik i prostor* (2001) iznosi zanimljivu teoriju prema kojoj je jezični opis prostornih odnosa, zbog svoje organiziranosti, poslužio kao obrazac (prototip) za izražavanje drugih semantičkih kategorija, primjerice temporalnosti, posesivnosti, kauzalnosti i sl. I N. Pintarić je mišljenja da je jezični opis prostora stariji od opisa vremena jer je čovjek prostor »prije spoznao i osvojio mjerama« (2010: 171). To govori

1 Ovaj rad je financirala/sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Komparativno-slavističke lingvokulturalne teme* [2131].

2 U književnosti je prostorno-vremensku povezanost pripovjednog teksta M. M. Bahtin, ruski književni teoretičar, imenovao pojmom *kronotop* (rus. *хроно́тон*).

u prilog primarnosti prostornih značenja, iz kojih su se razvila vremenska (usp. Pišković, 2013). Razlog njihove sekundarnosti je u tome što je vrijeme apstraktnija kategorija od prostora. Postoje prilogi i prijedlozi koji mogu biti i mjesni i vremenski, ali im je prostorno značenje dominantno, primjerice prilog *blizu* ima primarno značenje ‘na maloj udaljenosti’, ali je razvio i vremensko značenje, npr. *Božić je blizu*, a isto vrijedi i za bugarski prilog *близо*, te za njihove antonime *daleko* / *далече*.

Višeznačni frazemi s prostornim i vremenskim značenjima

Iako su prostor i vrijeme vrlo važne kategorije za ljudsko postojanje, frazemi s prostornim i vremenskim značenjima manje su brojni u frazeološkom fondu obaju jezika.³ Nadalje, znatno je više frazema s vremenskim nego s prostornim značenjem, a razlog tomu vidimo u apstraktnosti pojma vrijeme u odnosu na prostor. Naime, čovjek lakše percipira prostor i može ga opisati svojim osjetilima, dok je vrijeme, zbog obilježja prolaznosti, teže percipirati i opisati.

Upravo zbog takvog konkretnog i perceptivnog karaktera prostora on je poslužio i za izražavanje vremenskih odnosa pa u oba jezika bilježimo frazeme koji imaju prostornu sliku, ali su uz prostorno, razvili i vremensko značenje. Takve frazeme smatramo višeznačnim, što je vrlo rijetka pojava u frazeologiji jer se iz frazemskog značenja vrlo rijetko mogu izvesti nova značenja budući da je ono već preneseno (usp. Kjuvlieva 1986, Macan 2015). Višeznačni frazemi obično imaju dva značenja, a vrlo rijetko tri ili četiri. V. Kjuvlieva (1986: 47) navodi da je višeznačnost rezultat istovremene ili sukcesivne metaforizacije slobodne sveze riječi, a kod poredbenih se frazema kojima se opisuje neživi predmet naknadno razvija značenje i za živo. Harald Burger (cit. prema Macan 2015: 147) smatra da je višeznačnost drugi stupanj metaforizacije ili metonimizacije u kojemu frazeološko značenje postaje apstraktnije pa govori o sekundarnoj (tercijarnoj itd.) metaforizaciji.

Analiza frazema

U ovom radu analiziramo bugarske i hrvatske priložne frazeme s prostornim i vremenskim značenjem. Važnost njihova izdvajanja vidimo u sljedećem:

3 Podrobnije u: A. Vasung 2015.

- (1) svjedoče o preklapanju i povezanosti kategorija prostora i vremena;
- (2) pokazuju da su prostorna značenja primarna, a vremenska iz njih izvedena jer u dubinskoj strukturi imaju prostornu sliku;
- (3) omogućuju utvrđivanje zajedničkog aspekta prostornih i vremenskih značenja i
- (4) pokazuju dinamički aspekt frazema: njegovu višeznačnost i širenje semantičkog polja.

Frazemi na svakom koraku i na всяка крачка (стъпка)

Hrvatski frazem *na svakom koraku* i bugarski *на всяка крачка (стъпка)* imaju prostorno značenje ‘svuda, na svim mjestima’, ‘навсякъде, по всички места’. Određujemo ih kao frazeme sa značenjem potpune rasprostranjenosti.

Predrag Piper (2001) s obzirom na kontakt između prostora i objekta koji se prostorno određuje razlikuje priloge sa značenjem potpunog kontakta (*svagdje, svugdje, svakamo, svud, svuda, odasvud, odsvakud, posvuda*) i priloge sa značenjem djelomičnog kontakta (*gdjegdje, gdjekamo, kojegdje, kojekuda, ponegdje, ponekud*). Analizirajući frazeme okupljene oko značenja rasprostranjenosti Maja Opašić (2011: 66) razlikuje potpunu i djelomičnu rasprostranjenost, u prvoj je skupini dakle odnos koji Piper naziva potpunim kontaktom, a u drugome je riječ o djelomičnom kontaktu.

Nadalje, ovi su frazemi strukturno i semantički potpuno ekvivalentni jer se osim u prvome, prostornome značenju, poklapaju i u vremenskom.

Njihovo je vremensko značenje ‘u svim fazama, uvijek, neprestano, stalno’, ‘постоянно, непрекъснато’. Riječ je o značenju koje definiramo kao neprekidno trajanje.

Navodimo primjere upotrebe frazema u vremenskom značenju:

*Krajnje je vrijeme da se ostvari sekularna država, jer je njezino konstantno potiskivanje **na svakom koraku**, da bi je zamijenila katolička država, prevršilo svaku mjeru!* (<http://www.h-alter.org/vijesti/bravo-glasu-razuma>, posjet 20. 10. 2014.)

*Може би трябваше да скрие някъде платната, за да не си спомня за него **на всяка крачка**, помисли си тя един ден, когато чувствата ѝ бяха по-стабилни.* (Željzkova, BNK⁴)

4 Bugarski nacionalni korpus.

U navedenim se primjerima frazem može zamijeniti vremenskim prilozima iz definicije značenja. Hrvatski se frazem može zamijeniti prilozima *neprestano* i *stalno*, a bugarski prilozima *постоянно* i *непрекъснато*.

U ovom se slučaju pojmovno povezuje značenje potpune prostorne rasprostranjenosti i vremensko značenje neprekidnog trajanja. Tim je značenjima zajedničko obilježje sveobuhvatnosti, koje može obuhvaćati i prostor i vrijeme. Prostorno je značenje primarno jer je sama frazemska slika prostornoga karaktera, a i manje je vjerojatno da je u metaforizaciji zaobiđeno preneseno prostorno značenje kako bi se stiglo do vremenskog. U slučajevima vremenskog značenja možemo govoriti o dvostrukoj metaforizaciji ili o širenju frazemskog značenja iz semantičkog polja prostora u semantičko polje vremena.

Frazem *tu i tamo*

Prostorno je značenje hrvatskog frazema *tu i tamo* ‘ponegdje, gdjekad, gdjegdje’ i definiramo ga kao djelomičnu rasprostranjenost. Vremensko značenje hrvatskog frazema (‘ponekad, pokatkad’) u ranijim je rječnicima fiksirano (Matešić 1982, Menac, Fink Arsovski, Venturin 2003), ali značenja nisu razdvojena, tj. frazem nije predstavljen kao višeznačan. Ipak, u drugom izdanju Hrvatskog frazeološkog rječnika (Menac, Fink Arsovski, Venturin 2014) frazem je zabilježen kao višeznačan: 1. ‘ponegdje, gdjegdje’, 2. ‘ponekad, pokatkad, gdjekad’.

Ovo je primjer njegove realizacije vremenskog značenja:

Tražim prostor koji bih tu i tamo mogla rabiti za fotografiranje, oko 20 m2, plaćam po satu 50 kn, zapadni dio ZG. (http://www.oglasnik.hr/oglas/nekretnine/poslovni_prostori/potraznja/trazim-prostor-koji-bi-tu-i-tamo-mogla/oglas-14708264.html, posjet 20. 10. 2014.)

Da je riječ o vremenskom značenju možemo utvrditi metodom supstitucije jer se frazem može zamijeniti prilozima iz definicije *ponekad* i *pokatkad*.

Iako hrvatski frazem ima strukturni ekvivalent u bugarskome jeziku, frazemu polusloženicu *тук-там*, na semantičkoj razini bilježimo razliku. Naime, u bugarskome on nije razvio i vremensko značenje.

Preklapanje dviju kategorija, prostora i vremena, u ovom je slučaju uvjetovano pojmovnom bliskošću značenja prostorne djelomične rasprostranjenosti i vremenskog značenja povremenosti, kojima je zajednički aspekt djelomičnost.

Frazem *na licu mjesta*

Hrvatski frazem *na licu mjesta* nema ekvivalent u bugarskome jeziku. Njegovo je prostorno značenje ‘na mjestu događaja, na istom mjestu’ i određujemo ga kao frazem sa značenjem pojedinačnog mjesta.

U ovom je frazemu, za razliku od prethodnih, istaknuta uzročno-posljedična veza prostorne i vremenske dimenzije. Naime, prostornim se značenjem ‘na mjestu događaja, na istom mjestu’ implicira da se na mjestu događaja odvija i drugi događaj, podrazumijeva se istovremenost kroz koju frazem realizira vremensko značenje ‘odmah, istog časa’. Budući da je ponekad u primjerima upotrebe teško razlučiti radi li se o vremenskom ili o prostornom značenju, zaključujemo da se frazem može rabiti u kontekstu u kojemu se oba aspekta spajaju u jedno značenje, ali je svakako prostorni aspekt primaran, iz kojega se onda podrazumijeva vremenski:

*Naime, ukoliko vozač koji je počinio prometni prekršaj plati kaznu **na licu mjesta**, iznos mu se umanjuje za čak polovicu* (<http://www.zadarski-list.hr/clanci/06012014/zadarski-vozaci-radije-placaju-na-licu-mjesta>, posjet 20. 9. 2014.)

*Podletio je pod kamion, pa je buknuo požar: Poginuo je **na licu mjesta*** (<http://danas.net.hr/crna-kronika/podletio-pod-kamion-poginuo-na-licu-mjesta>, posjet 20. 10. 2014.)

Zaključak

Širenje prostornog značenja na koncept vremena u većoj je mjeri zabilježeno kod hrvatskih frazema. Registrirana su 3 hrvatska frazema i 1 bugarski, koji je ujedno i potpuni strukturni ekvivalent hrvatskome. Da je prostorno značenje primarno potvrđuje semantička analiza motivacije i porijekla frazema u prethodnom poglavlju jer je pokazala da frazemska slika ima prostorni karakter. Osim toga, u sastavu frazema su leksemi koji imaju prostorno značenje (prilozi mjesta i *korak* koji opisuje kretanje u prostoru). Pretpostavljamo da je do razvoja vremenskoga značenja iz prostornoga došlo zbog postojanja zajedničkog sema. Značenju prostorne djelomične rasprostranjenosti i vremenskom značenju povremenosti zajednički je sem djelomičnosti, dok je značenju potpune prostorne rasprostranjenosti i vremenskom značenju neprekidnog trajanja zajednički sem sveobuhvatnosti.

Izvori i literatura

- BOŠKOVIĆ, Ruđer, 1956: *O prostoru, vremenu i relativnosti*. Beograd: Kultura.
- Boteva = БОТЕВА, Силвия, 2009: *Метафората и връзката пространство-време, с примери от френски и българския език*. София: Св. Климент Охридски.
- HAWKING, Stephen W., 1996: *Kratka povijest vremena*. Zagreb: Izvori.
- Kjuvljeva = КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, Веса, 1986: *Фразеологизмите в българския език*. София: издателство Народна просвета.
- MACAN, Željka, 2015: *Frazemi s brojevnom sastavnicom u hrvatskome i njemačkome jeziku*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- MATEŠIĆ, Josip, 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- MENAC, Antica, FINK ARSOVSKI Željka, VENTURIN, Radomir, 2003: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- MENAC, Antica, FINK ARSOVSKI Željka, VENTURIN, Radomir, 2014: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Nanova = НАНОВА, Ани, 2005: *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. София: Хейзъл.
- Ničeva = НИЧЕВА, Кети, СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, Сийка, ЧОЛАКОВА Кристилина, 1974/75: *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 1 и 2. София: БАН.
- OPAŠIĆ, Maja, 2011: Prilog analizi kategorije vremena i prostora u hrvatskoj frazeologiji. *Lahor* 11. Zagreb. 65–87.
- PINTARIĆ, Neda, 2010: *Pragmatični svijet osjetilnosti*. Zagreb: FF press.
- PIPER, Predrag, 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- PIŠKOVIĆ, Tatjana, 2013: Vremenski leksički koncepti u hrvatskome jeziku. *Vrijeme u jeziku / Nulti stupanj pisma, Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 99–125.
- VASUNG, Ana, 2015: *Bugarski i hrvatski priložni frazemi s prostornim i vremenskim značenjem*. Doktorski rad (rukopis). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.